

УДК911.3

Шевчук Л.Т.

РОЛЬ СОЦІАЛІЗАЦІ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ЯК САМОСТІЙНОЇ ГАЛУЗІ ЗНАНЬ

В процесі становлення будь-якої галузі знань актуалізується дослідження витоків та основ її формування, що сприяє подальшому розвитку науки. В цьому контексті тема цієї статті, яка присвячена ролі процесу соціалізації у формуванні та розвитку соціальної географії як самостійної галузі знань, є актуальною. Вона є ще і надзвичайно своєчасною: хоча соціальна географія й виокремилася в рамках суспільної географії як відносно самостійна галузь знань, про що засвідчує низка праць відомих українських географів [1; 2; 3; 4; 7; 9 та ін.], дискусії, які точилися тривалий час з цього приводу, засвідчують про гостру потребу поглиблення змісту соціальної географії.

Мета статті – привернути увагу дослідників-соціогеографів до необхідності більш глибокого дослідження процесу соціалізації, без належного рівня розвитку якого не було б і соціальної сфери – онтологічного об'єкту соціальної географії. Вже сама назва науки - "соціальна географія" – в певній мірі вимагає цього. Безумовно, саме вказані два поняття "соціальна" і "географія", повинні, очевидно, проливати світло на зміст цієї науки. Якщо зміст поняття "географія" широко висвітлюється в географічній літературі [наприклад, 1; 2; 3; 4; 7; 9], то дефініція "соціальна" ("соціальне") залишилося поза межами уваги сучасних географів. Так, навіть в "Географічній енциклопедії України" відсутнє трактування змісту понять "соціальне" та "соціальна географія". І це в той час, коли поняття "соціальна географія" не тільки відомий з кінця ХІХ ст.: його поява засвідчила "народження" нової самостійної галузі знань.

Саме тому необхідно детально розглянути зміст поняття "соціальна", відштовхуючись від розуміння понять "соціальне" та "соціалізація".

На основі оцінки сучасної наукової літератури можна зробити висновок, що поняття "соціальне" є лише на перший погляд загальнозрозумілим і загальноновизнаним для всіх. Насправді воно є багатозмістовним і дуже важливо уявити його різнопланову суть.

"Соціальне" (від лат. *socialis* - суспільство, пов'язаний із суспільством, суспільними відносинами; нім. *sozial* - соціальний) – це фундаментальна категорія таких наук, як соціологія та соціальна філософія. Зміст поняття "соціальне" в рамках названих наук включає:

1) істотну рису суспільної людини - здатність до спільної життєдіяльності, існування спільнотами та постійного їх відтворення через універсальну взаємодію (діяльність індивідів та їх груп), у результаті якої виникає, формується і встановлюється конкретний тип (організація) єдності взаємодіючих індивідів і груп, тобто їх спільності (суспільності);

2) сукупність характеристик взаємодіючих індивідів як членів різних груп, які (характеристики) формуються, а також розподіляються і перерозподіляються між ними завдяки статусній динаміці й зміні характеру пов'язаних з цією динамікою взаємодій та відносин;

3) інтерсуб'єктивна реальність «повсякденного світу», яка створюється (конструюється), інтерпретується і сприймається шляхом типізації смислів і значень в інтеракційній взаємодії [6, с.489-490].

У найширшому розумінні «соціальне» трактується як тотожне «суспільство». Це означає, що «соціальне» повинно охоплювати все те, що виникає, формується, функціонує, розвивається і зникає у взаємодії індивідів і груп як між собою, так і з утворюваним у цій взаємодії цілим, спільним, загальним (каста, колектив, клас, нація, суспільство). Оскільки, індивіди та соціальні групи вступають у взаємодію з різних позицій, з неоднаковими потребами, інтересами, енергією, домаганнями, то й результативність, значимість їх дій і впливів на ціле, внесків у нього теж різні. Ця внутрішня диференційованість та структурованість універсального взаємозв'язку дістає свій вияв через численні форми його трансформації та реалізації: дії, поведінку, відносини, інституційні утворення, нормативно-ціннісні системи, знаки, символи, духовні феномени, предмети і речі, а також тілесність самої людини. До того ж усі ці форми соціального як суспільного локалізуються у певному просторово-часовому континуумі [6, с.490].

Отже, категорія «соціальне» у своєму найзагальнішому значенні позначає суспільне, всю систему суспільних відносин, проте в одному випадку - з наголосом на надприродне, надорганічне, в другому - на надіндивідуальне. «Соціальне» як суспільне є надприродною, надорганічною і надіндивідуальною якістю спільноти [6, с.490].

При цьому, як правило, приймають до уваги, що універсальній суспільній взаємодії індивідів виникає не лише соціальне, а й економічне, моральне, національно-етичне, естетичне і т.д. Крім того, і сама спільність, єдність індивідів може бути не лише соціальною, а й економічною, політичною, ідеологічною, територіальною та ін. Це накладає, безумовно, різне забарвлення на зміст поняття «соціальне».

Якщо розглядати «соціальне» в другому зрізі, тобто в контексті сукупності характеристик взаємодіючих індивідів як членів різних груп, то очевидно, що в такому випадку проявляється особливий тип взаємодій та відносин індивідів і груп – соціальних. Соціальні взаємодії еднають людей або протиставляють їх одне одному (між собою, суспільству тощо). Отже, в цьому випадку соціальне витікає з особливого типу взаємодій та відносин між людьми чи групами людей з метою встановлення, розподілу і перерозподілу відповідних їх домаганням статусних місць у суспільній системі. Такі відносини та взаємодії є соціальними, оскільки вони не

тільки орієнтують поведінку одних людей стосовно інших, але й відбуваються згідно з певними інтересами, цілями тощо.

Точками концентрації соціального вважають статуси індивідів в суспільстві, які досягаються, як правило, в результаті боротьби за доступ до сфер життєзабезпечення, утвердження і престижу - праці, влади, управління, творчості, розподілу суспільних багатств, життєвих переваг і комфорту. Саме точки концентрації соціального (статуси), об'єднуючи чи роз'єднуючи індивідів, надають їм певних спільних (групових) характеристик.

Зазначимо, що через розподіл і перерозподіл статусів розподіляються і соціальні якості, функції і ролі людей та груп у суспільстві (від посилення протистояння, нерівності, несправедливості і т. п. до єдності, рівності, справедливості і т.д.).

Соціальне у третьому значенні, тобто як інтерсуб'єктивна реальність «повсякденного світу» використовується у феноменологічній соціології для позначення спільного інтерсуб'єктивного світу повсякденного життя людей, їх суб'єктивної реальності, яку вони творять, типізують та інтерпретують у взаємодіях, спілкуванні між собою. Таке типізування смислів, значень, переживань забезпечує спільну суб'єктивну основу їх взаєморозуміння.

Отже, категорія «соціальне» відображає особливу об'єктивну і суб'єктивну реальність, яка створюється людьми безпосередньо через буття в спільнотах. Ця реальність поєднує в собі риси, дії, вчинки людей, взаємини між ними, речі, норми, цінності, знаки, символи, смисли та їх значення. В науковій літературі акцентується увага на тому, що без точного позначення цієї реальності неможливо повною мірою виокремити предмет соціології як науки. [6, с. 492]. На нашу думку, позначення такої реальності дозволяє виокремити і предмет соціальної географії як науки.

Якщо врахувати широту змісту «соціальне», викладену вище, та припустити, що вона мала б знайти повноцінне відображення у змісті науки «соціальна географія», то очевидно, що це мала б бути надзвичайно широка сфера знань. Насправді ситуація є дещо іншою. В зв'язку з складним історичним періодом «соціалізму», характерним для всіх постсоціалістичних країн, в них відбулося суттєве відставання розвитку соціології та, зрештою, й інших суспільних наук. На думку Е.Б.Алаєва, відставання в розвитку соціології й стало одною з причин запізненого перейменування економічної географії в соціально-економічну [1, с.26]. Це зумовило звужене тлумачення змісту поняття «соціальне» в різних науках.

Отже, сказане вище дає можливість уявити, чому в різних науках категорія «соціальне» вживається в більш вузькому й точному сенсі, а також в особливих значеннях.

В географічній науці тлумачення поняття «соціальне» ще на початку 80х років ХХ ст. було доволі вузьким. Так, на думку Е.Б.Алаєва - автора фундаментальної праці «Соціально-економічна географія: понятійно-термінологічний словник» (1983), «соціальний» - це такий, що відноситься до явищ, безпосередньо зв'язаних з відтворенням населення, з формуванням різних спільностей людей і їх взаємовідносинами (включаючи виробничі відносини) [1, с.25]. Цікавим є те, що цей вчений трактує «соціальне», як щось доповнює та конкретизує «економічне». Вважаючи, що соціальне є невіддільним від економічного, він розглядав соціально-економічну географію як неподільну єдину науку, поділяючи в цьому плані погляди Ю.Г.Саушкіна.

Інші вчені-географи, враховуючи більш широкий зміст поняття «соціальне», почали в складі соціальної географії розглядати наступний блок галузей знань: населення і розселення, туризм і рекреацію, медичну географію тощо.

У зв'язку з наявністю суперечностей окреслених вище поглядів стосовно «соціального» в рамках географії доцільно звернутися ще до змісту поняття «соціалізація».

В найширшому сенсі слова «соціалізація» трактується як процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду – трудових навиків, знань, норм, цінностей, традицій, які нагромаджувалися і передавалися від покоління до покоління, а також як процес включення індивіда в систему суспільних відношень і формування у нього соціальних якостей. При цьому, передавання усвідомленого досвіду, навчання різним формам і способам діяльності здійснюються через виховання і вплив зовнішнього середовища [8, с.441]. Соціалізація – це не тільки засвоєння соціального досвіду. Це також і його «перерозподіл» та «адаптація» до рівня особистісних установок і орієнтацій.

Основними засобами передачі соціального досвіду є мова і втілені в різноманітні предмети результати людської діяльності. Соціалізація відбувається в будь-якому суспільстві. Здійснюючись під впливом такого фактору, як соціальна структура суспільства, соціалізація приводить до кардинальної зміни останньої. При цьому, соціалізація відбувається як через суб'єктивний світ окремих індивідів, так і через суспільний менталітет й суспільний інтелект найрізноманітніших верств населення та суспільства в цілому. Ось чому міра соціалізації кожної окремої людини чи соціальної групи, чи навіть суспільства загалом є різною: вона вища при наявності вищої соціальної активності, при потребі в творчості та розвитку власних здібностей. Безпосередньою сферою соціалізації індивідів є сім'я, навчальні заклади, установи культури тощо. У процесі соціалізації індивід має певну свободу у виборі конкретних цінностей, які, як правило, в якійсь мірі відповідають його власним задаткам, нахилам і можливостям.

Соціалізація відбувається поетапно (як протягом великого проміжку історичного часу, так і протягом циклу життєдіяльності одного покоління). Розвиток соціалізації протягом циклу життєдіяльності одного покоління зумовлений віковими особливостями опанування цінностей культури. У дитячому віці, тобто ранньому періоді соціалізації, виняткову роль відіграє сім'я. В цьому періоді інституалізований вплив суспільства є найслабший. З віком ситуація змінюється на кардинально протилежну: інституалізований вплив суспільства стає все

сильнішим і сильнішим.

Процес соціалізації активізується та інтенсифікується в умовах розвитку соціального самовизначення. Під соціальним самовизначенням розуміють усвідомлення людиною своєї соціальної сутності, свого місця в суспільстві. У широкому розумінні соціальне самовизначення трактується і як фактор, і результат формування соціальної самосвідомості особи, сукупності її філософських, політичних, правових, етичних, естетичних поглядів і уявлень, обумовлених конкретним історичним етапом розвитку суспільства і віддзеркалюваних у більш-менш систематизованих ставленнях особи до соціальної дійсності [6, с.492-493].

Безумовно, соціальне самовизначення є необхідною умовою успішної орієнтації індивіда чи соціальної групи в соціальній реальності. Від соціального самовизначення залежать особливості поєднання життєвих цілей індивіда, соціальної групи з суспільними потребами.

Соціальне самовизначення – це, з точки зору соціальної географії, усвідомлення конкретним індивідом свого місця в соціальній структурі суспільства в конкретних геопросторово-часових координатах, яке обумовлене соціальними, професійно-кваліфікаційними, соціально-демографічними, етнічними, територіальними спільностями, котрі визначають основні характеристики соціального стану людей, специфіку їх соціально-економічних, політичних та інших інтересів. З іншого боку, соціальне самовизначення формується в сфері духовного світу людини, а тому воно несе на собі відбиток умов і обставин її життя, здібностей і уподобань, оцінок наявних можливостей для їх справдження.

Отже, розвинуте соціальне самовизначення є усвідомленням особою соціальних позицій, які вона займає в різних спільностях - складових елементах соціальної структури, а також усвідомленням нею шляхів і перспектив свого подальшого соціального просування, обумовленого зростанням її фахового і загального культурного потенціалу, об'єктивними можливостями для його реалізації [6, с.493].

Всі аспекти соціального самовизначення перебувають в тісному взаємозв'язку, який виявляється у системі орієнтацій, що втілюються через основні життєві вибори професії, рівня освіти і кваліфікації, місця праці, місця проживання тощо.

Соціалізація і соціальне самовизначення змінюють співвідношення біологічного і соціального в людині, в динаміці якого особливо яскраво простежується зростання соціального в другій половині ХХ століття, що обумовлено надзвичайно стрімким розвитком науки і техніки. Це робить дослідження цього питання надзвичайно актуальним.

На нашу думку, саме зміст понять “соціалізація” та “соціальне самовизначення” повинен накладати чи не найбільший відбиток на зміст науки “соціальна географія” та окремих галузей знань, які входять в її склад.

Зазначимо, що, як соціалізація, так і особливості соціального самовизначення вивчаються різними науками. В довідковій літературі в переліку таких наук можна знайти психологію, соціальну психологію, соціологію, історію, етнографію, педагогіку, філософію. При цьому вказується, що кожна з перелічених наук вивчає різні аспекти процесу соціалізації: соціокультурний (соціалізація поколінь в конкретно-історичних умовах); біосоціогенетичний (соціалізація індивідів у певних соціально-економічних умовах); генетико-віковий (вікова соціалізація в умовах конкретного суспільства) [6, с.480]. Але, на жаль, у зазначеному переліку відсутня соціальна географія, яка, безумовно, вивчала, вивчає і буде вивчати процес соціалізації у найрізноманітніших аспектах чи окремі елементи цього процесу, який протікає в різних ієрархічних територіальних суспільних системах, що розташовані в конкретних геопросторово-часових координатах.

Соціальна географія сформувалася на стику соціології та географії. Отже, витоки соціальної географії не можуть не бути пов'язаними з поняттями “соціальне” та “соціалізація”. Мало того, зміст останніх повинен розглядатися як основа формування самостійної галузі знань під назвою «соціальна географія» та наук, що входять в її склад. Необхідно продовжити дослідження «розширення» соціалізації в рамках соціальної географії, що сприятиме подальшому поступу цієї галузі знань в ХХІ столітті.

Джерела та література

1. Алаєв Е.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Иваничка К. Социально-экономическая география. М.: Прогресс, 1987. – 392 с.
3. Олійник Я.Б. і Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навчальний посібник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 200. – 204 с.
4. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1994. – 156 с.
5. Социологический энциклопедический словарь / Ред. - коорд. академик РАН Г.В.Осипов. – М.: Издат. группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 488с.
6. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін. Під заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
7. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
8. Філософський словник/ Під ред. В.І. Шинкарука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800с.
9. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.

Аннотация.

Рассматриваются особенности отображения процесса «социализация» в содержании науки «социальная география». Акцентируется внимание на необходимости интенсификации исследований расширения социализации в контексте развития социальной географии в XXI столетии.

Annotation/

The features of display of process "social" in the contents of a science " social geography " are considered. Accent attention on necessity intensification of researches of expansion social in a context of development social geography in XXI century.

Литература:

10. Алаев Е.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
  11. Иваничка К. Социально–экономическая география. М.: Прогресс, 1987. – 392 с.
  12. Олійник Я.Б. і Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: Навчальний посібник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 200. – 204 с.
  13. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1994. – 156 с.
  14. Социологический энциклопедический словарь / Ред. - коорд. академик РАН Г.В.Осипов. – М.: Издат. группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 488с.
  15. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін. Під заг.ред. В.І.Воловича. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
  16. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
  17. Філософський словник/ Під ред. В.І. Шинкарука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800с.
- Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.